

**СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМАЛІЗАЦІЇ КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ НАУКИ
“ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ”**

Проаналізовано напрями пошуку можливих шляхів формалізації категоріального апарату в науці “Державне управління”. Доведено, що створення системи жорстко пов’язаного, когерентно-несуперечливого понятійного середовища – необхідний крок на шляху розробки продуктивної чіткої теорії та заснування на її засадах фундаменту наукової парадигми. Запропоновано методологію регулярного визначення формалізованої когерентної системи категоріального апарату як невід’ємної складової сучасної теорії державного управління.

Possible direction of finding ways to formalize the categorical apparatus in science governance. It is proved that a system of rigidly connected, coherent, consistent conceptual environment – a necessary step towards the development of the productive base and a clear theory on its basis the foundation of the scientific paradigm. The proposed methodology of the regular definition of a formalized system of coherent categorical unit as an integral component of the modern theory of public administration.

Вирішення проблеми створення системи категоріального апарату науки державне управління (ДУ) вважається однією з найбільш нагальних завдань розбудови молодшої науки. Без існування жорстко пов’язаного, когерентно-несуперечливого понятійного середовища неможливо навіть уявити шлях розробки чіткої продуктивної теорії.

Більш того, аналіз наукової, навчальної, навчально-методичної і публіцистичної літератури (монографій, дисертацій, підручників і навчальних посібників, наукових статей), а також спостереження за практикою функціонування системи державного управління дозволили визначити головним завданням розвитку науки державне управління процес створення її теорії.

Це завдання ускладнено тим, що існуючий у літературі виклад наукових теорій не завжди дозволяє розглядіти зміст самого поняття “теорія”.

Не викликає сумнівів, що ефективність будь-якої теорії залежить від того, наскільки близько її ідеальний об’єкт відповідає за властивостями і якість, що постулюються в теорії, реальному об’єкту зовнішнього світу. Будь-яка теорія прагне бути корисною – немає нічого більш практичного, ніж хороша теорія. Користь теорії полягає, перш за все, у тих висновках, які можна зробити на підставі первинних тверджень, використовуючи методологію даної теорії. Бо саме заради цих висновків і створюється будь-яка теорія.

Процес пошуку корисної теорії починається з рішень, що приймаються нами відносно будівельних блоків теорій – понять. Нижче буде доведено, що поняття – це слово, яке визначає певне уявлення і цілком явно, що теорія визначає корисність понять, що пов’язані одне з одним таким чином, що їх можна було б використовувати у формулюваннях пояснень. Теорія пов’язує поняття, встановлюючи поміж ними певні відносини, які, у свою чергу, мають форму тверджень, що виведені з наших допущень.

Метою статті є уточнення підходів до формулювання теорії та понятійного апарату науки державного управління. Це потребує виконання таких операційних завдань: 1) систематизація основних елементів, з яких складається теорія; 2) визначення відносин між різними компонентами теорії державного управління; 3) формулювання шляхів удосконалення роботи з визначення понятійного апарату науки державного управління.

Велику роль у теорії відіграють не лише її елементи, а й сутнісні закономірності, характер зв’язків між ними.

Елементи, з яких завжди і неминуче складається теорія, це, перш за все, поняття. Проте на думку філософів, не існує загальноприйнятого визначення поняття [2, с. 354]. Більш того, у сучасній науці відбувається явний відхід від класичної традиції розуміння понять як таких і лише таких форм віддзеркалення світу, в яких акумулюється знання про сукупність істотних і чітко обкреслених ознак предметів. Це дуже жорстка вимога, що визначає лише той ідеал, до якого треба прагнути. Але реальна пізнавальна практика часто вимушена задовольнятися куди як скромнішими і нечіткішими понятійними утвореннями, які, проте, дозволяють фіксувати об’єкти, що вивчаються, розпізнавати їх, зіставляти з іншими, словом, робити все те, що традиція пов’язує лише із певними, ідеальними поняттями, що зазвичай розглядаються у формальній логіці. Інакше кажучи, слід відрізнити поняття “пошук” і поняття “фіксація”. У процесі наукового пошуку дослідник зобов’язаний використовувати всі наявні можливості “намацування” нових ідей, але при їх викладенні він мусить застосовувати загальноновизнані терміни. Тому широко відоме таке визначення: “Поняття – це форма мислення, що відображає предмети і явища в їх істотних ознаках” [1,

с. 87]. Воно може бути використано, оскільки “форма мислення” як елемент системи-теорії незручна, тому що, на нашу думку, для теорії значно більш важливо те, який саме зміст укладено в понятті. Інші визначення: “Поняття – це думка або система думок, узагальнююча, що виділяє предмети або явища деякого класу по визначених і в сукупності специфічних для них ознаках”, “Поняття – думка, що відображає і фіксує істотні ознаки речей і явищ об’єктивній дійсності”; “Поняття – це думка, предикатом якої є думка про загальне в явищі”; “Результати, в яких узагальнюються дані його досвіду, суть поняття”; “Поняття – вищий продукт мозку, вищого продукту матерії” [2, с. 87] отожднюють поняття з думкою. Наведена різноманітність визначень ще раз доводить відсутність загальноновизнаного розуміння.

Під “поняттям” будемо розуміти ідеальну модель будь-якого абстрактного об’єкта, тому що тільки відмежування даного об’єкта від будь-якого іншого уявного абстрактного об’єкта за своїми істотними ознаками складає суть визначення поняття. Сукупність істотних ознак поняття складає його зміст, який відбивається в його визначенні. Поняття “поняття” контекстуально пов’язане з поняттям “термін”. Термін – це слово або словосполучення, покликана лінгвістично визначити поняття і його співвідношення з іншими поняттями в межах специфічної сфери (у нашому випадку – теорії).

Таким чином, термін – це ім’я поняття. На жаль, таке ім’я (термін) як будь-яке слово часто має і самостійне смислове навантаження, інколи таке, що вступає в суперечність з визначенням. У таких випадках первинним є визначення поняття, а не смислове навантаження терміну. Для подолання, пом’якшення цієї суперечності, вводяться нові поняття, їх автори в якості термінів для них беруть слова з іншої мови, не тієї, якою вони викладають свою теорію, і дають поняттям визначення [7].

Наступна група елементів, без яких не мислиться жодна теорія, – це твердження. Твердження встановлюють або висловлюють змістовні, сутнісні відносини між поняттями (термінами) і є тими самими логічними одиницями, кожній з яких необхідна одна з фундаментальних логічних властивостей – бути істинною або бути помилковою. Проте не всі твердження характеризують саме теорію. Один з видів тверджень – твердження первинне – поза сумнівом є елементом теорії. У даному випадку “первинне твердження” є узагальнюючим терміном для аксіоми, постулату, гіпотези, принципу, тези, начала тощо.

Такі твердження висловлюються як очевидні, недоказові, істинність яких заздалегідь передбачається. Проте “аксіома – це істина, що не вимагає доказу”, визначення, що інколи вживається в підручниках, містить зовсім не той сенс, яким ми збираємося наділити поняття “первинне твердження”. У нас аксіома не тому, що “це очевидно”, не тому, що не вимагає доказу, а тому, що не може бути доведена. При цьому не слід вживати термін “істина” для характеристики того, що розуміється під “первинним твердженням” у його значенні “відповідність дійсності, практиці”. Це етимологічно невірно. Грецьке слово і латинське слово *postulatus* буквально означають – “вимога”. Саме тому Евклід у своїй теорії починав аксіоми із слова “потрібно”. Так і в будь-якій іншій теорії для побудови всіх подальших висновків потрібно заздалегідь вважати щось таким, а не іншим. Таким чином, під первинним твердженням ми розумітимемо вислів, що приймається в даній теорії як істинний (тобто не помилковий) заздалегідь, ще до її побудови. Усе те, істинність чого в рамках даної теорії може бути доведена, не є аксіомою, постулатом, тобто первинним твердженням. При цьому наші первинні твердження зовсім не мають обов’язково бути чимось самоочевидним, загальноновизнаним. Для нас важливо і достатньо того, що ми вважаємо їх істинними тільки в рамках теорії, що будується, а якщо вони при цьому виявляються загальноновизнаними, то ми повинні сприймати це як випадковий збіг, що не означає ні доброго, ні поганого для нашої подальшої роботи.

Разом з тим, ці первинні твердження не можуть вважатися за такі, що виведені з-під якої-небудь критики. Навпаки, всі подальші дії усередині теорії якраз і слугуватимуть тією цілеспрямованою перевіркою, критичним осмисленням, що дозволяють вчасно відмовитися від невдалого первинного твердження, відкоригувати, видозмінювати його так, щоб результат цих побудов можна було назвати теорією. Звідси видно, що на початку процесу створення теорії первинні твердження – швидше гіпотези, тобто припущення про те, що потрібно. У процесі побудови вони постійно перевіряються внутрішніми засобами теорії, що будується. Коли розбудова просунеться достатньо далеко, і твердження витримає ці внутрішні перевірки, буде зрозуміло, що для побудови даної теорії потрібне саме це твердження. “...Аксіоми не є ні синтетичними апріорними думками, ні дослідними фактами. Вони суть умовні положення (угоди): при виборі, між усіма можливими угодами ми керуємося дослідними фактами, але самий вибір залишається вільним і обмежений тільки необхідністю уникати будь-якої суперечності” [5, с. 40].

Утім, про якість набору первинних тверджень дещо можна сказати і до повної побудови теорії. Сукупність первинних тверджень як частка теорії також є системою. Добра система первинних затверджень (аксіоматична система) теорії повинна задовольняти цілій низці вимог, з яких найбільш вагомими є такі.

1. Змістовність. Кожне первинне твердження повинне мати зміст, тобто воно має бути осмисленою пропозицією, про яку можна було б сказати, що воно помилкове або воно істинне (у логічному сенсі). Дотримання цієї вимоги обов’язкове, хоч би виходячи з логічного закону виключеного третього, який говорить про те, що А (твердження) може бути або достеменним, або помилковим. Третього не дано. Це лежить в основі логічного заперечення: якщо А – істинно, то (не А) – помилково.

Якщо серед первинних тверджень, що складають аксіоматичну систему, у нас винайдеється таке, про істинність якого ми не можемо судити унаслідок неможливості осмислити його зміст, таке твердження в кращому разі не є корисним і повинно бути відрізано “лезом Оккама”, бо в гіршому випадку воно, не підкоряючись логічним законам, може зруйнувати нашу теорію.

2. Формальна несуперечність. Якщо серед первинних є твердження, що суперечать один одному, то це руйнує теорію як систему. Закономірно зв'язати суперечливі твердження неможливо. Згідно з логічним законом несуперечності, обидва суперечливі твердження одночасно не можуть бути достеменними, тобто хоч би одне з них має бути помилковим.

Для того щоб аксіоматична система стала дійсно системою, первинні твердження мають бути між собою зв'язані. Як способи зв'язку тверджень між собою логіка пропонує нам кон'юнкцію, диз'юнкцію, імплікацію, еквівалентність.

3. Дедуктивна повнота. Аксіоматична система повинна в явному вигляді містити повний набір первинних тверджень, необхідний і достатній для дедуктивної побудови всіх висновків даної теорії.

На жаль, теорії часто грішать дедуктивною неповнотою двох видів. Перший вид неповноти пов'язаний з тим, що розробники теорії, а потім і її дослідники, якісь речі вважають настільки очевидні, що, на їх думку, вони навіть не вимагають вербалізації. Але тільки висловлювання, фіксація таких прихованих елементів теорії дозволяє нам самим переконатися і показати всім іншим, що очевидне дійсно очевидно.

Другий різновид неповноти пов'язаний з тим, що і деякі визначення містять у собі аксіоми в прихованому вигляді. Така прихована аксіома також виведена з-під цілеспрямованої критики, з-під критичного осмислення її як іменна аксіома, що утрудняє виявлення всіх можливих суперечностей.

Вимога дедуктивної повноти цілком виправдана, але виконати її нелегко. Проте дуже важливо, щоб ця вимога усвідомлювалася як важлива мета аксіоматизації.

4. Взаємозалежність. У правильно побудованій теорії її різні аксіоми не повинні виводитися одна з однієї. По-перше, це необхідно, щоб уникнути тавтологій. По-друге, називаючи теорему аксіомою, ми плодимо сутності понад необхідні.

Отже, у нас є елементи – поняття і первинні твердження. Але цей набір недостатній для того, щоб будь-яку побудовану з цих елементів систему можна було б назвати теорією, тому що існує ще один вид тверджень, які є необхідними елементами теорії.

Будь-яка теорія прагне бути корисною – немає нічого практичного за хорошу теорію. А користь теорії полягає в її елементах третього роду: теоремах, лемах, витоках, тобто всіх тих “правильних” висновках, які можна зробити на підставі первинних тверджень, використовуючи поняття даної теорії. Більш того, саме ради цих висновків і замислюється побудова будь-якої теорії. Таким чином, під висновком ми будемо розуміти твердження, що отримане шляхом логічних побудов з первинних тверджень (висловів, заздалегідь прийнятих як істинні), і тому істинне (тобто логічно не помилкове) саме в рамках даної теорії.

У результаті ми отримали набір, що складається з необхідної і достатньої кількості елементів будь-якої теорії – поняття, первинних тверджень, висновків. Для завершення з'ясування поняття “теорія” необхідно в явному вигляді позначити характер зв'язків між цими елементами, причому так, щоб визначити необхідність і закономірність саме таких зв'язків.

У лінгвістичних термінах – поняття (терміни) – це слова, а первинні твердження і висновки (і ті, і інші – вислови) – речення. Усі первинні твердження теорії вважаються істинними за визначенням. Будь-яка теорія стверджує, що її висновки також істинні. Переконати будь-якого неупередженого дослідника даної теорії в тому, що це дійсно так, тобто в тому, що висновки цієї теорії дійсно істинні можна лише у спосіб об'єктивної внутрішньої перевірки істинності пропозицій-висновків – через їх відповідність логічним законам.

Деяким галузям знань поталанило більше – у них безпосередня можливість перевірки висновків на відповідність реальним фактам. У разі виявлення невідповідності висновків такої теорії реальним фактам необхідно перевірити правильність процедури виведення і, якщо висновок зроблено відповідним чином, доведеться коректувати аксіоматичну систему. Іншим галузям знань поталанило менше – у них такої можливості немає. Проте будь-яка теорія, представниця будь-якого з видів знань потребує використання логічних законів при побудові механізму свого внутрішнього устрою.

Таким чином, отримуємо таке визначення поняття “теорія”. Теорія – це система понять, постульованих тверджень, а також суворих логічно-послідовних висновків з них.

Пам'ятаючи про те, що завдання визначення – це точне відмежування даного поняття від усіх інших понять, корисно було б зробити відповідну перевірку. Головним критерієм необхідності доповнення визначення ще якою-небудь ознакою є виявлення в обсязі визначуваного поняття якого-небудь стороннього елемента, тобто чогось такого, що теорією не є, але нашому визначенню відповідає. Нам поки не вдалося виявити і жодного об'єкта, який нам хотілося б назвати теорією, але який при цьому не відповідав би нашому визначенню. Це побічно підтверджує, що всі ознаки, які використано у визначенні, використано за призначенням.

Зовсім інша ситуація в науках гуманітарних, а тим більше політичних. Як застерігає С. Кара-Мурза, філософи попередили нас, що і гуманітарне знання (яке у нас помилково інколи називають науковим) потребує тлумачення, оскільки головне в ньому виростає з недомовленого [4, с. 26]. У своїй книзі про Канта (1929 р.) Хайдеггер зазначив: “Взагалі кажучи, те, що повинно стати вирішальним у будь-якому філософському знанні, міститься не у висловлюваних припущеннях, але в тому, що, хоча і не промовляється як таке, постає нашому погляду через ці припущення” [9]. Технології отримання знання в гуманітарних науках змушують науковців бути не емпіриками – послідовниками Бекона і Локка, а раціоналістами – послідовниками Декарта і Спінози. Для них істина полягає в тому, що “Вищою основою знання слугує істини самоочевидні, які суть логічний розсуд зв’язку ясних простих ідей” [8, с. 44]. А не у твердженні про те, що “всі ідеї, у тому числі вищі поняття, суть узагальнення з досвіду” [Там же, с. 46]. Як далі зазначає С. Єгоров: “Для них основний методологічний прийом – дедуктивний синтез, а не індуктивний аналіз. І це не є їх примха, результат вільного вибору. Навпаки, це об’єктивна обставина, викликана особливим характером предмету, що ними вивчається. Якщо природні науки головним чином говорять про об’єкт, що існує, про те, що не залежить від наших думок про нього, то інші говорять головним чином про належне, про те, чого ми хочемо від об’єкту, до якого ця теорія є дотичною” [3, с. 14].

Інакше кажучи, природні науки – науки про сутності – не оперують оціночними думками, вони не обговорюють добре або погано влаштований їх світ, вони говорять лише про те, як він влаштований і як він функціонує. Гуманітарні науки неминуче пов’язані з оціночними думками, вони говорять про те, яким має бути їх світ. Таким чином, предметом теоретичних побудов гуманітарних наук найчастіше є не лише те, як влаштовані, як взаємодіють елементи відповідної гуманітарної сфери, а і те, як вони мають бути правильно влаштовані, як вони повинні правильно взаємодіяти.

Уявлення про належне в людей, у тому числі і тих, хто займається гуманітарними науками, різне. Ігнорування цього факту, тобто спроби дискутувати з приводу висновків різних теорій, не спробувавши заздалегідь сформулювати розбіжність авторів теорій в їх уявленнях про належне, завжди заводять дискусію в безвихідь.

Уявлення про належне складається з певних тверджень, ідей, які, відповідно до нашого визначення теорії, можна розглядувати або як аксіоми, або як теореми-висновки.

Спробуємо розпочати з відшукування такої основи основ. Можливо, в рішенні цього завдання нам допоможе та фраза, з якою Ж.-Ж. Руссо зачинає своє безсмертне творіння: “Я хочу досліджувати, чи можливий у цивільному стані який-небудь принцип управління, заснованого на законах і надійного, якщо сприймати людей такими, які вони є, а закони такими, якими вони можуть бути” [6, с. 197]. Отже, на відміну від точних наук, де критерієм істинності є практика загальної корисності, в соціальних науках таким критерієм стає практика корисності в суспільно-політичному сенсі.

Таким чином, у науці державного управління може мати місце одночасне співіснування низки теорій, що істотно відрізняються між собою не лише залежністю від форми державного устрою, але і різних світоглядних засад, що відповідають інтересам соціальних груп, партій, громадських організацій. Виникає закономірне питання про принципову можливість існування інваріантної до особистих уподобань авторів теорії державного управління – такої, що не залежить від конкретного історичного і політичного моменту. Іншими словами, чи можливий сторонній/відсторонений сумлінний спостерігач/дослідник деякого загальносистемного державотворчого ядра, в якому форми державного устрою, ментальність суспільства, інтереси соціальних груп входять в якості лише варіативних параметрів/змінних і дозволяють отримати необхідні об’єктивні знання для конкретно заданих початкових умов. Або якою мірою можлива ситуація “розриву” між ідеологічними перевагами і економічними інтересами різних соціальних груп і професійною роботою фахівців (професіоналів) державного управління. Чиї інтереси вони мають обслуговувати, якщо вони не повинні віддавати переваги жодній з партій – бути поза політикою? Це непросте питання. Наприклад, марксистська теорія давала на це питання однозначно негативну відповідь, що, однак, не заважало радянській владі використовувати досвід фахівців-професіоналів.

Таким чином доведено актуальність пошуку можливих шляхів формалізації категорійного апарату в науці державне управління.

Створення системи жорстко пов’язаного, когерентно несуперечливого понятійного середовища – необхідний крок на шляху розробки продуктивної чіткої теорії та заснування на її засадах фундаменту наукової парадигми.

Запропонована методологія регулярного визначення формалізованої когерентної системи категорійного апарату як невід’ємної складової сучасної теорії державного управління дозволить науковому співтовариству краще розуміти один одного, а практикам – більше довіряти отриманим результатам.

Теорії отримують визнання як корисні інтелектуальні інструменти при виконанні двох умов: при виявленні даних, що узгоджуються з передбаченнями теорій, і при виключенні конкуруючих гіпотез. Однак необхідно пам’ятати, що ніяке окремо взяте дослідження не дає достатніх даних для прийняття або відхилення якої б то не було теорії або частини теорії, яка має справу з явищами, які не розглядаються в даному дослідженні. Завжди залишається ймовірність, що в ході майбутніх досліджень з’являться дані, що

спростовують валідність теорії. Ми завжди повинні бути готові до зустрічі з такими фактами, що суперечать відомому, і охоче звертатися до індукції для включення нових даних у більш корисні теорії. Побудова теорії – це процес постійної взаємодії між припущеннями і даними, між міркуванням і дослідженням. Він вимагає і творчої винахідливості, і практичного емпіризму.

Література:

1. *Войшвилло Е. К.* Понятие как форма мышления / Е. К. Войшвилло. – М., 1989. – 240 с.
2. *Диалектика научного познания.* – М., 1978. – 480 с.
3. *Егоров С. Н.* Аксиоматические основы теории права / С. Н. Егоров. – СПб. : Лексикон, 2001. – 155 с.
4. *Кара-Мурза С. Г.* Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – М. : Алгоритм, 2000. – 736 с.
5. *Пуанкаре А.* О науке / А. Пуанкаре. – М., 1983. – 560 с.
6. *Руссо Ж.-Ж.* Об общественном договоре / Ж.-Ж. Руссо. – М. : 1998. – 416 с.
7. *Сацюк О. В.* Особливості формування та розвитку понятійного апарату державного управління : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 “Теорія та історія державного управління” / О. В. Сацюк. – К., 2008.
8. *Франк С. Л.* Введение в философию / С. Л. Франк. – СПб. – 1993. – 97 с.
9. *Хайдеггер М.* Кант и проблема метафизики / М. Хайдеггер ; пер. с нем. ; пер. и послесл. О. В. Никифорова. – М. : Логос, 1997. – 176 с.

Надійшла до редколегії 26.04.2010 р.